

Shirvan state is rich in natural building stone, limestone was the only material used in the form of carvings in this area as a building tool and building decoration. Therefore, the stylistic features of the Shirvan-Absheron architecture are formed by a stone and an ornament applied to it. The most valuable monuments of this period are located in the Old City of Baku.

Rəyçi: dosent Əliyev Əbülfəz

Təsviri incəsənət kafedrasının 22 noyabr 2022-ci il tarixli iclasın 04 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 13 dekabr 2022-ci il

UOT:746.

QARABAĞ XALÇA MƏKTƏBİ

Verdiyeva Esmira Hüseyn qızı, Kazımova Səriyyə Eyvaz qızı

Gəncə Dövlət Universiteti

Verdiyevaesmira@mail.ru

Xülasə: Azərbaycanın digər bölgələrində olduğu kimi, Qarabağda da xalçalar xovlu və xovsuz texnika ilə toxunmaqla iki qrupa bölünür. Birinci qrupa xovsuz texnika ilə toxunan həsir, çətən, buriya, palaz, cecim, kilim, vərni, şəddə, zili, sumax kimi xalçalar daxildir. Qarabağın dağlıq zonasında XIX əsrdə xalça istehsalında Şuşa ilə yanaşı, Daşbulaq, Dovşanlı, Çanaqqı, Tuğ, Tağlar və digər kəndlər əsas rol oynamışlar.

Qarabağ xalçalarının kompozisiyası zəngin olub, mürəkkəb kompozisiya quruluşuna malikdir. Qarabağ xalçaları kompozisiyalarının müxtəlifliyi, həndəsi və nəbati elementləri ilə fərqlənir. Başqa tipli xaçala nisbətən də daha böyük ölçülərdə olur. Qarabağ xalçalarında ümumi kompozisiyada əsas yer tutan və ən çox gözə çarpan elementlər bütün xalça kompozisiyalarında olduğu kimi beş qrupa bölünür.

Açar sözlər: Qarabağ xalçaları, xovlu xalçalar, xovsuz xalçalar, kompozisiya, xalçailmələri

Key words: Karabakh carpet,

Ключевые слова: Карабахские ковры, ворсовые ковры, без ворсовых ковры, композиция, ковровые петли

Azərbaycanın digər bölgələrində olduğu kimi, Qarabağda da xalçalar xovlu və xovsuz texnika ilə toxunmaqla iki qrupa bölünür. Birinci qrupa xovsuz texnika ilə toxunan həsir, çətən, buriya, palaz, cecim, kilim, vərni, şəddə, zili, sumax kimi xalçalar daxildir.

Xovsuz xalçaların qrupuna daxil olan xalça və xalça məlulətlərinin toxunuşu arğacaların ərş iplərinə "sadə keçirtmə", "mürəkkəb keçirtmə" ə sadə dolama üsulu ilə əmələ gəlir. Bu bölgədə zili, vərni, kilim, cecim, şəddə, adı, məfrəş, duz torbası, xurcun, at çulu kimi xovsuz xalçalar da toxunur.

İkinci qrup xovlu xalçalardır. Bu qrupa xalı və xalçalar daxildir. Xovlu xalçaların toxunuşu düyünləmə üsulu, yəni dolama ilmə və yaxud qullabı ilmə ilə əmələ gəlir. "Çələbi", "Malibəyli", "Açma-yumma", "Balıqlı", "Xançərvənd", "Xanlıq", "Qasımuşağı", "Qoca" adlı xalçalar Qarabağ qrupuna aid məşhur çeşnilərdir

Qarabağın dağlıq zonasında XIX əsrdə xalça istehsalında Şuşa ilə yanaşı, Daşbulaq, Dovşanlı, Çanaqqı, Tuğ, Tağlar və digər kəndlər əsas rol oynamışlar. Dağlıq zonaya nisbətən, şübhəsiz ki, xammalla daha yaxşı təmin olunmuş aran rayonları Cəbrayıl Ağdam, Bərdə,

Füzuli, Ağcabədi və Beyləqan xalça istehsalında əsas yer tutur. Bu mərkəzlərin hər birində əhalisi satış üçün intensiv şəkildə xalça toxuyan müəyyən miqdarda kəndlər mövcud olmuşdur. Qarabağın xovlu və xovsuz xalçalarının ölçüsü başqa xalçalara nisbətən böyükdür. Bu qrupa aid olan xalçalar 300x200, 600x200, 600x100, 350x150 sm ölçüsündə toxunur

Bu bölgənin xalçalarında bir kv. metrə 90.000-dən 160.000-ə qədər ilmə yerləşir. Bəzən bir kv. metrə 200.000 ilməsi olan xalçalara da təsadüf edilir. Bu xalçalar qullabı ilmə toxunuşlu olur. Qarabağ qrupuna daxil olan xalçaların ilmə hündürlüyü, yəni qalınlığı 6 mm-dən 10 mm-ə qədər olur. Burada toxunan xalçalar əksər hallarda uzunsov olur. Bu xalçaların sıxlığının orta və az olmasına baxmayaraq onlar möhkəm, qalın və xeyli davamlıdırlar. Qarabağ xalçalarının kompozisiyası zəngin olub, mürəkkəb kompozisiya quruluşuna malikdir.

Qarabağ xalçaları kompozisiyalarının müxtəlifliyi, həndəsi və nəbatı elementləri ilə fərqlənir. Başqa tipli xalçalara nisbətən də daha böyük ölçülərdə olur. Qarabağ xalçalarında ümumi kompozisiyada əsas yer tutan və ən çox gözə çarpan elementlər bütün xalça kompozisiyalarında olduğu kimi beş qrupa bölünür:

a) Butalar. Azərbaycan ornamentlərində çox geniş istifadə olunan buta Qarabağın həm xovsuz, həm də xovlu xalçalarında təsvir edilir. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində xalça kompozisiyasında kök salmış buta Qarabağ xalçalarında da müxtəlif formalarda işlənmişdir. Qarabağın "Şabalıd buta" adlanan kompozisiyası öz bədii tərtibatına görə digər bölgələrin "buta" təsvirli xalçalarından seçilir.

b) Kətbələr. Xalça kompozisiyasında kətbə doldurucu rolunu oynayır. Adətən uzunsov kətbələrin üzərində toxucular müxtəlif yazılar, süjetli kompozisiyalar və yaxud müstəqil quruluşlu ornamentlər yerləşdirirlər. Anagüllər. Xalça kompozisiyası üçün xarakterik olan bu elementlərin xalçaların adlarının müəyyənləşdirilməsində olduqca əhəmiyyətli rolu vardır. Qarabağın "Qoca" adlı xalçasında "anagüllər" çox təkrar olunur.

ç) Göl və ya kiçik xonçalar. Qarabağ xalçalarında tez-tez rast gəlinən "göl", "xonça", "podnos" istilahları medalyon mənasını daşıyır. Azərbaycanın bütün bölgələrində toxunan xalçalarda təsadüf edilən göllər öz formalarına görə müxtəlif olduğu kimi, Qarabağda toxunan xalçalarda da müxtəlif formalarda təsvir edirlər.

b) Qübbələr. Bunlar əsas elementlər qrupuna daxildir və adətən xalça kompozisiyasında böyük göllərin başında (qurtaracağında) yerləşdirilir. Toxucular bu elementləri "başlıq" və yaxud "heykəlbəş" adlandırırlar.

Qarabağ xalçalarının rəng palitrası çox zəngindir. Bu xalçaların rəngləri şux və parlaq olur. Bu rənglər Qarabağın təbii coğrafi şəraiti, gözəl mənzərələri, bağları, meşələri və yaşıllıq çəmənlikləri ilə əlaqədar olaraq meydana gəlmişdir. Bu bölgədə qırmızı və çəhrayı rənglər boyaq ("marena") bitkisindən və qırmızı rəng bəzən "qırmızı" adlanan qurddan, sarı və sarımtıl rənglər sarıçöp, sarıgüldən, noxudu və ya şəkəri rənglər-soğan və alma qabığından, palıdı rəng - qoz qabığından, sürməyi və göy rənglər - təbii indiqodan alınır.

Qarabağ bölgəsində toxunan xalçalar əsasən Baharlı, Birinci Alıbəyli, Hacıllı (Zəngilan), Neceflər, Ördəkli, Kəbir- (Ağcabədi), Pəriogullar, Qaravəlli Ağcabədi, Qiyaməddinli, Şahsevən Ağcabədi, Cəmilli (Tərtər), Hacıqərvənd, Seydimli, Səhləbad, Cəmilli (Xocalı), Dəmirçilər (Xocalı), Həsənaşad (Xocalı), Kosalar (Xocalı), Kərkicahan, Mehdibəyli, Meşəli (Xocalı), Mədətkəndə, Qayabaş (Xocalı), Aşıqalılar, Baharabad, Birinci Aşıqlı, Dünyamallar, Eyvazlılar (Beyləqan), Qarahıllar, Tatalılar, Yuxarı Kəbirli, Ağdaban, Bağlıpəyə, Başlıbel, Dəvədaşı, Kərəmli, Mollabayramlı, Qamışlı (Kəlbəcər), Qanlıkənd, Qaraxançallı, Qılıçlı, Seyidlər (Kəlbəcər), Taxtabaşı, Zar, Zəylik (Kəlbəcər), Arayatlı, Böyük Bəhmənli, Dövlətyarlı, Gorazılı, Kürd- mahmudlu (Füzuli), Qoçəhmədli, Işıqlı (Füzuli), Ələskərli, Balahəsənli, Eyvazlı (Qubadlı), Həkərli, Xanlıq, Əliquluşağı, Aşağı

Mərcanlı, Cocuq Mərcanlı, Məstəlibəyli, Qumlaq (Cəbrayıl), Süleymanlı, Boyəhmədli, Məhrizli (Ağdam), Mirəşəlli, Muradbəyli (Ağdam), Mərzili, Qalayçı- lar, Qiyaslı (Ağdam), Şıxbabalı, Malibəyli, Mirzələr, Qaybalı, Səfixanlar, Xəlfəli (Şuşa), Yuxarı Quşçular, Əmillər, Alpout (Bərdə), Ağalı (Bərdə), Kələntərli, Mir- zəxan, Mustafaağalı, Məşədiibişli, Qaradırnaq, Qaraqoyunlu (Bərdə), Qaratəpə (Bərdə), Qazaxlar (Bərdə), Tehlə, Uğurbəyli kimi kəndləri əhatə edir.

Xalça sənətinin tədqiqi ilə məşğul olan sənətsünaslar Qarabağ xalçalarını üç qrupa bölürlər:

1. Aran qrupu. Bu qrupa Bərdə və Ağcabədi rayonlarının xalçaları daxildir. Bərdə rayonunun keçmişdə məşhur olan “Bərdə”, “Xan Qərvənd”, “Açma yumma”, “Qoca”, “Buynuz”, “Dəryanur”, “Balıq”, Şabalıt buta” adlı xovlu xalçaları və şəddə, vərni və zili kimi xovsuz xalçaları olmuşdur. Bu qrupa daxil olan xalçaları xalça ustaları Aran xalçası da adlandırmışlar. Ağcabədinin xovlu xalçalarından “Lənbəran”, “Qarabağ”, “Xantirmə” və xovsuz xalçalarından cecim zililər də çox yayılmışdır. Bu rayonda “Qaraqoyunlu” xalçası da toxunmuşdur.

2. Şuşa qrupu. Bu qrupa “Malibəli”, “Ləmpə”, “Bağçada güllər”, “Saxsıda güllər”, “Nəlbəki gül”, “Bulud” məşhur xalçalar daxildir. Burada “Atlı-itli”, “Rüstəm və Söhrab”, “Dəryanur” adlı xalçalar da toxunurdu. Şuşa qrupuna daxil olan “Ləmpə” xalçası Qarabağın bütün xalçaçılıq mərkəzində toxunmuşdur.

3. Cəbrayıl qrupu. Bu qrupa “Xanlıq”, “Qaraqoyunlu”, “Qubadlı”, “Kürd”, “Qasımuşağı”, “Bəhməni” Muğan”, “Talış” xovsuz xalçalardan isə palaz və kilimlər daxildir.

Qarabağ xalçalarının kompozisiyası zəngin olur, yəni bu xalçalar mürəkkəb kompozisiya quruluşuna malikdir. Qarabağ qrupuna daxil olan xalçaların ilmə hündürlüyü, yəni qalınlığı 6 millimetrdən 10 mm.-ə qədər olur. Burada toxunan xalçalar əksər hallarda uzunsov olur. Bu xalçaların sıxlığı orta və az olmasına baxmayaraq möhkəm, qalın və xeyli davamlı olur. Azərbaycanın digər bölgələrində olduğu kimi Qarabağ bölgəsində də xalça sənətinin inkişaf dövrünü təşkil edən xovlu xalçaların kompozisiyası müxtəlif formalı elementlərdən qurulmuşdur. Ümumiyyətlə, xalça kompozisiyası iki hissədən ibarət olur:

c) ara sahə;

d) haşiyə qurşağı.

Ara sahə ilə haşiyə ornamentləri bir-biri ilə üzvü surətdə bağlı olur.

Qarabağ xalçalarının ara sahəsinin bəzəyini bitki elementləri, məişət əşyalarının təsvirləri, canlıların təsvirləri (insan təsvirləri, heyvan təsvirləri), müxtəlif formalı elementlər (pilləlilər, kvadrat və düzbucaqlılar, çoxbucaqlılar, qarmaqlılar, dilikli-itibucaqlılar, sancaqlılar və ya tikanlılar, dəyirmilər, səkkizguşəli ulduzlar, qeyri-müəyyən formalılar) təşkil edir.

Qarabağ xalçalarında təsvir edilən bitki elementləri öz formalarına görə iki növə bölünür.

1. Həndəsələmiş elementlər

2. Əyri xətlili elementlər

Həndəsələmiş elementlər əsasən xalça kompozisiyasında doldurucu elementlər kimi və yaxud köməkçi, bağlayıcı rolunu oynayır. Bu elementlər Azərbaycanın digər bölgələrinə nisbətən Qarabağ qrupuna daxil olan xalçalarda daha çox işlədilir.

Əyri xətlili həndəsələmiş bitki elementlərinə nisbətən daha da stilləşmiş formada olur. XV-XVI əsrlərdə Təbriz xalça məktəbinin nümunələrində daha çox tətbiq edilən bu formalar nəinki “Qarabağ” hətta Yaxın Şərq və Kiçik Asiya xalça məktəbinə də qüvvətli təsir göstərmişdir. Qarabağ xalçalarında müxtəlif heyvan təsvirlərinə - ev heyvanlarına, vəhşi

heyvanlara o cümlədən quş və həşarat təsvirlərinə rast gəlmək olur. Qarabağ xalçalarında tez-tez rast gəlinən maral bütün türklərin eyni rəmzi mənası olan ümumi totem idi. Türkdilli xalqların təsəvvüründə maral yüksəliş rəmzi və böyük güc nişanəsi idi. Maralın dövrü olaraq təzələnən ağacabənzər buynuzları cavanlaşdırma, daima təzələnmə və zamanın gedişini genişləndirmə rəmzi kimi yozulur. Qarabağ xalçalarında təsvir edilən pələng türk xalqlarının anlayışında qüvvə təcəssümü, insana xas olan bütün hisslərin daşıyıcısı idi. Qarabağ xalçalarında rast gəlinən qartal (tərlan) günəş, işıq mənbəyi totemidir. Türk xalqlarının incəsənətində qartal günəş, od, ildırım və şimşək hökm- darı sayılır.

Qarabağ xalçalarında tez-tez rast gəlinən əjdaha totemi Azərbaycanda, Türk-mənistan, habelə Sibir ərazilərində xalqların məişətində və incəsənətində geniş yayılmış mifik heyvandır. Əjdaha totemi insanın həyatının uğurlu keçməsi üçün ona yardımçı olan heyvan ruhudur. Azərbaycanın bir çox bölgələrində toxunan xalçalarda təsvir edilən at fiquruna Qarabağ bölgələrində toxunan xalçalarda da tez-tez təsadüf edilir. At köçəri oğuz qəbilələrində əsas totemlərdən biri olmuşdur.

Qarabağ xalça sənətinin rəng xüsusiyyətlərindən biri də budur ki, xalq ustaları onların isti-soyuqluğunu, kontrastlılığını, rəng ahəngdarlığını, qanunauyğunluğunu yaxından hiss etmişlər və nəticədə göz oxşayan, xoşagəlimli rəng palitrası yaratmışlar.

“Şehrli ilmələr” qalereyasının Qarabağ kolleksiyasına daxil olan xalçalardakı zəngin naxış tərtibatı, rəng uyğunluğu buna bir daha sübutdur. Zəngin kolleksiyaya malik olan qalereyada Azərbaycanın qocaman xalça ustalarının qədim dövrlərdən bu günümüzədək yaratdıqları kompozisiyalar ənənəvi surətdə bu günkü xalçalarda tətbiq edilirdi. Qarabağ bölgəsinin demək olar ki, bütün kompozisiyaları toxucular tərəfindən yüksək peşəkarlıqla toxunur və bu sənətin sirləri bu günkü və gələcək nəsillərə ötürülür.

Qədim tarixə, zəngin naxış tərtibatına və ahəngdar rəng quruluşuna malik olan Qarabağ xalçaları əsrlər boyu bu diyara səfər etmiş səyahətçilərin, tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. Məişətə rahatlıq gətirən və gözəllik bəxş edən Azərbaycan xalçaları müxtəlif dövrlərdə əcnəbilərin zövqünü oxşamış və onlarda alıcılıq həvəsini oyatmışdır. Əcnəbilərin, əsasən, Amerika və avropalıların məişətinə nüfuz edən xalça və xalça kompozisiyası əsasında toxunan tikmələr bu gün dünyanın bir çox ölkələrində yaşayan kolleksionerlərin və muzeylərin sənət əsərləri içərisində ən dəyərli və nadir incilər kimi saxlanılır və nümayiş edilir.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan incəsənəti”, uşaqlar üçün ensiklopedik məlumat kitabı, I cild, Bakı, 2010.
2. Esmira Fuad Azərbaycan xalça sənətinin Kamili Bakı Altun Kitab -2006, 128 səh.
3. Azərbaycan xalçası "Azərbaycan Xalça Sənəti" mövzusunda IV beynəlxalq simpoziumun materialları Fevral, 2007 Paris 152 səh.
4. Vidadi Muradov. Azərbaycan xalçaları. Qarabağ qrupu. Bakı: Elm, 2010, 272 s.

КАРАБАХСКАЯ ШКОЛА КОВРА

Вердиева Эсмירה Гусейн гызы, Казимова Сария Еуваз гызы

Резюме

Как и в других регионах Азербайджана и в Карабахе ковры в ворсовой и безворсовой технике вязания делятся на две группы. К первой группе связанные по ворсовой технике относятся хасир, чатан, бурия, палаз, джеджим, килим, верни, шадда, зили, сумах. Ковры входящие в группу безворсовых ковров создаются простым способом вязки «простого переноса» и «сложного переноса» на основы нитей утков. В

этом регионе вяжут такие безворсные ковры как зили, килим, верни, джеджим, шадда, ады, мефреш, мешок для соли, конская попола, хурджун.

KARABADH CARPET SCHOOL

Verdiyeva Esmira Huseyn, Kazimova Sariya Eyvaz

Summary

As other region of Azerbaijan in Karabadh. Carpets are divided into two groups by weaving with pile and non-pile technique. The first group includes carpets such as mat, hemp, buriya, palaz, cecim, kilim, verni, shadda, zili, sumac woven with pileless technique. The weaving of carpets and carpet made by the method of simple threading and such as zili, kiulim, cecim, shadda, adi, mashraf salt, baq, khurcun, horse sack are also woven in this region.

Rəyçi: Rəsulova Elnarə

Təsviri incəsənət kafedrasının 22 noyabr 2022-ci il tarixli iclasın 03 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 23 noyabr 2022-ci il